

i negovata arhitektura prez Važraždaneto, Sofia 1969; E. Batsova, "Antičijati Sliven", *Vekove*, Sofia 1973, s. 65-69; H.-J. Kornumpf, *Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der Europäischen Türkei (1864-1878)*, Freiburg 1976, s. 282-284; P. Soustal, "Thrakien", *Tabula Imperii Byzantini*, Wien 1991, s. 462-464; Mohammed Djinguiz, "L'Islam en Bulgarie et dans la Roumélie Orientale", *RMM*, V/7 (1908), s. 482-499; N. Todorov, "The First Factories the Balkan Provinces of the Ottoman Empire", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, II, Ankara 1971, s. 315-358; *Hausbuch des Geographische Wissen, Eine Systematische Encyklopädie der Erdkunde*, Günz 1834, s. 587; *Kāmūsü'l-a'lâm*, II, 942; *Enciklopedija na Balgarija*, Sofia 1988, VI, 237-250.

MACHIEL KIEL

İSM

(bk. GÜNAH).

İSM-i A'ZAM

(الإسم الأعظم)

Allah'ın en büyük ismi anlamında bir tabir.

Kur'ân-ı Kerîm'de **ism** kelimesi yirmi âyette Allah'a nisbet edilmekle birlikte a'zam sıfatıyla bir niteleme yer almamaktadır (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "ism" md.). Bir âyette rabbin isminin yüce olup hayırlara vesile teşkil ettiği ifade edilmiş (er-Rahmân 55/78), iki âyette "ism-rabbik" terkibine "azîm" sıfatı (el-Vâkıa 56/96; el-Hâkka 69/52), bir âyette de aynı terkibe "a'lâ" nitelemesi eklenmiştir (el-A'lâ 87/1). Ancak bu âyetlerin üçü de rabbin isminin tenzih edilmesini emretmektedir. Müfessirler genelde bu tenzihin Allah'ın zâtına râci olduğunu kabul etmekte ve isim kelimesinin bir vasıta görevi üstlendiğini veya sıfat mânasına geldiğini belirtmektedir (Taberî, XXX, 189-190; Zemahşerî, IV, 738; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâ-tîhu'l-gayb*, XXXI, 136-138).

İsm-i a'zam hakkında nakledilen hadislerden Esmâ bint Yezîd, Ebû Ümâme, Büreyde b. Husayb, Enes b. Mâlik ve Hz. Âişe yoluyla gelen rivayetler İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde mevcuttur ("Du'â", 9). Bunların dışında kalan ve dolaylı olarak ism-i a'zamı ilgilendiren rivayet ise Übey b. Kâ'b yoluyla gelmiştir (*Müsned*, V, 142; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 258; Ebû Dâvûd, "Vitr", 17). Adı geçen ilk iki sahâbî ile Übey b. Kâ'b'dan gelen rivayetlere göre Hz. Peygamber ism-i a'zamin Bakara, Âl-i İmrân ve bir rivayette Tâhâ sûresinde yer alan "Allâhü lâ ilâhe illâ hüve'l-

hayyü'l-kayyûm" (الله لا إله إلا هو الحي القيوم) cümlesinden ibaret olduğunu söylemiştir. Büreyde ve Enes b. Mâlik yoluyla gelen rivayetlerin metinleri farklı kelimelerle de olsa önceki metin gibi tevhid ilkesini içermekte ve Resûl-i Ekrem'in şu ifadeyle sona ermektedir: "Bu duayı yapan Allah'ın ism-i a'zamı ile dilekte bulunmuş olur. Allah, ism-i a'zamı anılarak kendisinden talepte bulunulduğunda talebi yerine getirir, ism-i a'zamları dua edildiğinde duayı kabul eder" (*Müsned*, III, 120, 158, 245, 265; V, 350, 360; İbn Mâce, "Du'â", 9). Muhaddis İbn Hacer'in, ism-i a'zam hakkında nakledilen rivayetlerin sened açısından tercih edilmeye en uygun olanı diye nitelediği Büreyde hadisi (*Fethu'l-bârî*, XII, 527) birkaç kelime farkı ile İhlâs sûresine benzemektedir: "Allahım! Senin Allah, ahad ve samed oluşunu, doğurmak, doğmak, dengi ve benzeri bulunmak gibi beşerî özelliklerden münezzehtir bulunuşunu vesile edinerek senden talepte bulunuyorum" (اللهم إني أسألك بأنك أنت الله الأحد الصمد الذي لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفواً أحد).

Hz. Âişe'den gelen iki rivayetin birinde Resûlullah'ın yaptığı bir duada Allah'ın asıl (tâhir, tayyib), mübarek ve zâtınca en sevimli ismiyle tevessül ettiği, ayrıca bu isim aracılığıyla dua edildiği, dilekte bulunulduğu, rahmet ve lutfukârlığı talep edildiğinde Cenâb-ı Hakk'ın kabul ile mukabelede bulunacağı bildirildiği ifade edilmiş (İbn Mâce, "Du'â", 9), fakat isim hakkında bir açıklama yapılmamıştır. Esmâ-i hüsnâ içindeki üstün konumu göz önünde bulundurulduğu takdirde bunun Allah ismi olabileceğini söylemek mümkündür. İsnadında bazı problemlerin olduğu ifade edilen aynı rivayetin devamında kaydedildiği üzere Hz. Âişe, duaların kabulüne vesile olan isim öğretmesini Resûl-i Ekrem'den istemiş, fakat olumlu cevap alamamıştır. Bunun üzerine Âişe iki rek'at namaz kılıp içinde Allah, rahmân, ber ve rahîm isimleriyle "senin bütün güzel isimlerin" ifadesinin geçtiği bir dua okumuş, duayı dinleyen Resûlullah, "Benden öğrenmek istediğin isim duanda yer alan isimler arasında bulunmaktadır" demiştir.

Âlimlerin ism-i a'zamları ilgili görüşlerini üç noktada toplamak mümkündür. 1. Başta Ca'fer es-Sâdık, Cüneyd-i Bağdâdî, İbn Cerîr et-Taberî, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, İbn Hibbân ve Bâkılânî olmak üzere bazı âlimler ism-i a'zam diye bir şeyin bulunmadığını söylemişlerdir (Fahrreddin er-Râzî, *Levâmi'u'l-beyyinat*, s. 92-94; İbn

Hacer, XII, 526). Buna göre rivayetlerde yer alan a'zam kelimesi "büyük, yüce" anlamındaki azîm yerine kullanılmış olup buradaki yücelik harflerden oluşan isme değil onun delâlet ettiği zâta aittir. Kul samimiyetle dua ettiği takdirde dileği kabul edilir. 2. İsm-i a'zam aslında var olmakla birlikte Kadir gecesi, dua ve ibadetlerin makbul olduğu cuma gününde gizlenmiş özel vakit gibi sadece Allah tarafından bilinmektedir. Ayrıca bu ismin esmâ-i hüsnâ içinde bulunduğunu söylemek veya kulun duygulandığı her ilâhî ismin ism-i a'zam olabileceğini kabul etmek de mümkündür (Süyûtî, II, 135-136). 3. İsm-i a'zam mevcut olup insanlar tarafından bilinmektedir. Bu telakkiye göre sözü edilen isme "en büyük" denilmesinin sebepleri sadece kâinatı yaratan ve yöneten en yüce varlığa nisbet edilmesi, içeriğinin zengin ve sevabının çok olması ve duaların kabulüne vesile teşkil etmesi gibi hususlardır.

İbn Hacer ve Süyûtî, ism-i a'zamin neden ibaret olabileceği konusunda ileri sürülen görüşleri benzer bir şekilde sıralamışlardır (*Fethu'l-bârî*, XII, 526-527; *el-Hâvî li'l-fetâvâ*, II, 136-139). Bu tür listelerde kaydedilen metinlerin bir kısmı yukarıda sözü edilen hadislerle dayanmakta, bir kısmı da şahsî tahminlerle belirlenmektedir. Süyûtî'nin listesinde on altıya kadar çıkan bu metinlerin başında Allah ismi (veya O'na râci "hüve[hü]" zamiri) gelmektedir. En uzun bir satır tutan metinlerde işlenen ortak tema Allah'ın birliği, engin merhameti ve kâinatı yaratıp yönetmesidir. İsm-i a'zam metinleri arasında yukarıda zikredilenlerden başka besmele, kelime-i tevhîd, esmâ-i hüsnânın tamamı, Allahümme, rabbi rabbi, mâlikü'l-mülk, zül-celâli ve'l-ikrâm ve Hz. Yûnus'un duası olan "Lâ ilâhe illâ ente sübhâneke innî küntü mine'z-zâlimîn" (لا إله إلا أنت سبحانك إني كنت من الظالمين) ibareleri kaydedilebilir.

Şîî âlimlerinin ism-i a'zam hakkındaki genel kanaatleri de farklı bir durum arz etmemektedir. Onlardan nakledilen rivayetlerin birinde (Muhammed el-Garavî, s. 63) ism-i a'zamin imamlardan ibaret olduğu, amellerin makbul sayılabilmesi için Şîî imamlarının tanınıp benimsenmesinin gerektiği yolundaki telakkiye itibar etmek mümkün değildir.

İsm-i a'zam hakkında nakledilen rivayetlerle ileri sürülen fikirlerin incelenmesinden anlaşılabileceği üzere böyle bir ismin mevcudiyeti kesin olarak sabit değildir.

Şaḥīḥ-i Müslim'de yer alan ("Şalâtü'l-müsâfirîn", 258) ve aslında ism-i a'zam adını içermeyen Übey b. Kâ'b rivayetinin dışında konuyla ilgili olarak *Şaḥīḥayn*'de herhangi bir nakle rastlanmamıştır. Diğer bazı hadis kaynaklarında yer alan rivayetler isnad açısından pek sağlam görülmemiştir ve bu sebeple naslarda geçmeyen bazı ism-i a'zam metinlerinin tesbiti cihetine gidilmiştir. Ancak bu tür tesbitler herkesi ilgilendiren bir konuma sahip olmayıp sadece belirleyicisini veya mânevî yönelişi ona paralel olanları etkileyebilir. Bütün ilâhî isimlerin mânalarını içerdiği göz önünde bulundurularak Allah lafzına öncelik vermek, buna besmeleyi ve kelime-i tevhîdi de eklemek mümkündür.

İsm-i a'zamla ilgili olarak rivayet edilen hadisler ve bu konuda ciddi âlimler tarafından ileri sürülen fikirler bu isim aracılığıyla duaların kabul edilmesi hedefine yöneliktir. Dua ruhun yücelişi ve kulun Allah'ı kendisine yakın hissedişinden ibaret olduğu (el-Bakara 2/186), ayrıca ibadetin özünü teşkil ettiğine göre (Tirmizî, "Du'â", 1) ism-i a'zamla maddî sonuçların değil mânevî kazançların elde edilebileceği açıktır. Bu sebeple mevcudiyeti kesin olmayan, eğer varsa hangi isimden veya isimler grubundan oluştuğu bilinmeyen ism-i a'zamı Hurûfîlik alanına çekip ondan maddî sonuçlar beklemek din, bilim ve aklıla uzlaştırılması mümkün olmayan bir davranıştır. Bu tür telakkiler arasında ism-i a'zamin hastalıklara şifa olduğu, büyüü bozduğu, iki kişi arasında sevgi veya nefretin doğmasını sağladığı, seyir halinde olan gemiyi durdurduğu vb. iddialar zikredilebilir (Ahmed b. Ali el-Bûnî, s. 86-89; Muhammed el-Garavî, s. 58-59).

Esmâ-i hüsnâya dair eserlerde ism-i a'zam konusuna yer verildiği gibi bu mevzuda müstakil çalışmalar da yapılmıştır. İbnü'd-Düreyhim'in *Gâyetü'l-mağnem fi'l-ismi'l-a'zam* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 627), İbn Bintü'l-Meylak diye tanınan Muhammed b. Abdüddâim'in *Cevâbü menî'stefhem 'ani's-millâhi'l-a'zam* (*Keşfü'z-zunûn*, I, 609; Brockelmann, II, 148), Şemseddin es-Selhâvî'nin *el-Kavlü'l-etem fi'smi'l-a'zam* (*İzâhu'l-meknûn*, II, 246), Celâleddin es-Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-munazzam fi'l-ismi'l-a'zam* (*Keşfü'z-zunûn*, I, 734) ve Muhammed el-Garavî'nin *el-İsmü'l-a'zam* (Beyrut 1402/1982) adlı eserleri bunlardan bazılarıdır. Georges C. Anawati'nin kaleme aldığı "Le nom suprême de Dieu" adlı makalede Fahreddin er-Râ-

zî'nin *Levâmi'u'l-beyyinât*'ındaki ilgili bölüm özetlenmiş, ardından ism-i a'zamin halk inancındaki kullanılışına yer verilmiştir (*Atti del Terzo Congresso di Studi Arabi e Islamici*, Napoli 1967, s. 7-58).

BİBLİYOGRAFYA :

M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "İsm" md.; *Müşned*, III, 120, 158, 245, 265; V, 142, 350, 360; VI, 461; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 258; Ebû Dâvûd, "Vitr", 17; Tirmizî, "Du'â", 1; İbn Mâce, "Du'â", 9; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (nşr. Sıdkî Cemil el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XXVIII, 72; XXX, 189-190; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut), IV, 738; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-aşkâ* (nşr. Ramazan Biçer, doktora tezi, 1420/1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 51-53; Ebû'l-Berekât el-Bağdâdî, *el-Mu'teber fi'l-hikme* (nşr. Şerefettin Yaltkaya – Süleyman Nedvî), Haydarâbâd 1357-58, III, 128; Fahreddin er-Râzî, *Levâmi'u'l-beyyinât* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Beyrut 1404/1984, s. 92-103; a.mlf., *Meftâhu'l-gayb*, Beyrut 1410/1990, XXXI, 136-138; Ahmed b. Ali el-Bûnî, *Şemsü'l-ma'ârifü'l-kubrâ*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü's-sekâfiyye), s. 86-89; Alâeddin b. Attâr, *Fetâvâ'l-İmâm en-Nevevî* (nşr. Muhammed el-Haccâr), Medine 1405/1985, s. 314; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, Beyrut 1416/1996, XII, 526-527; Süyûtî, *el-Havî li'l-fetâvâ*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), II, 135-139; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 593; *Keşfü'z-zunûn*, I, 609, 734; Seffârîni, *Levâmi'u'l-envârî'l-behiyye*, Beyrut, ts. (el-Mektebü'l-İslâmî), I, 35-37; *İzâhu'l-meknûn*, II, 246; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 148; Abdurrahman Bedevî, *Mü'elleftü'l-Gazzâlî*, Küveyt 1977, s. 185; Muhammed el-Garavî, *el-İsmü'l-a'zam*, Beyrut 1402/1982, s. 58-59, 63; "İsm-i A'zam", *DMT*, II, 166-167.

BEKİR TOPALOĞLU

İSM-i CELÂL

(bk. LAFZA-i CELÂL).

İSMÂİL

(إسماعيل)

Hız. İbrâhîm'in oğlu,
Kur'an'da adı geçen bir peygamber.

Arapça bir kelime olmayan İsmâîl'in aslının İşmavil olduğu, İsmâîn şeklinin de bulunduğu (Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîki, s. 7, 13, 14; Horovitz, s. 91-92; Jeffery, s. 63-64), Süryânîce olup "Allah'a itaat-kâr" anlamına geldiği nakledilmekle birlikte (*Tâcü'l-arûs*, "İsmâ'îl" md.; Fîrûzâbâdî, VI, 39) kelimenin aslı İbrânîce *Yişmâ'el*'dir ve "Tanrı iştir" mânasındadır. Tevrat'ta *Yişmael* kelimesi meleğin, "İşte sen gebesin ve bir oğul doğuracaksın ve onun adını İsmâîl koyacaksın, çünkü Rab sana olan cefayı iştitti" (Tekvîn, 16/11) sözünden hareketle İbrânîce-

de "iştirmek, bir dilek veya isteği kabul etmek" anlamına gelen *şâma* fiiline bağlanmaktadır. Bu fiil, Hâcer'e yapılan cefanın Rab tarafından duyulması (Tekvîn, 16/11) veya İbrâhîm'in, oğlu İsmâîl'le ilgili temennisinin (Tekvîn, 17/20), ayrıca çölde çocuğun susuzluktan ağlamasının Allah tarafından iştirilmesi olaylarıyla da bağlantılı kılınmaktadır (Tekvîn, 21/17). Kelime Kitâb-ı Mukaddes'in eski nüshalarında *Hismael*, *Ismahel*, *Hismahel* ve *Smahel* şekillerinde de yazılmıştır (*DB*, III/1, s. 991).

Tevrat'a göre İsmâîl, Hz. İbrâhîm'in Hâcer'den ilk ve tek çocuğudur (Tekvîn, 16/1-16). Çocuğu olmayan Sâre câriyesi Hâcer'i eşine vermiş ve İbrâhîm seksen altı yaşında iken ilk çocuğu İsmâîl doğmuştur. Uzun müddet zürriyetsiz kalma endişesi taşıyan İbrâhîm, İsmâîl'i Allah'ın kendisine vaad ettiği mirasçısı olarak görmüştür. Ancak Sâre'nin de bir oğul doğuracağı müjdelendiğinde İbrâhîm, ilk oğlu İsmâîl'in Tanrı katında itibarının düşeceği kaygısına kapılıp, "Keşke İsmâîl senin önünde yaşayabilse" demiş ve Allah, İsmâîl'i mübarek kıldığını, neslini çoğaltacağını, İsmâîl'in on iki beyin babası olacağını ve ondan büyük bir millet meydana geleceğini müjdelemiş, ancak ahdi ni İshak'la sabit kılacağını da bildirmiştir (Tekvîn, 17/9-21).

İsmâîl on üç yaşına vardığında sünnet emri gelir ve sünnet edilir; on dört yaşında iken İshak doğar. İshak'ın sütten kesilmesi münasebetiyle düzenlenen ziyafetten sonra Sâre'nin arzusu ve Allah'ın emri üzerine oğlu ile birlikte evden uzaklaştırılan Hâcer önce Beer-şeba, ardından Paran (Fârân) çölüne gider. Bundan sonra Paran çölünde yaşayan İsmâîl'i annesi Mısır diyarından bir kadınla evlendirir (Tekvîn, 21/8-21; ayrıca bk. HÂCER). İsmâîl'in on iki oğlu, bir de kızı olur (isimleri için bk. Tekvîn, 25/12-16; I. Tarihler, I, 29-31). Hz. İbrâhîm'in vefatı üzerine Filistin'e gelen İsmâîl kardeşi İshak ile birlikte babasını defneder. On iki oğlu on iki kabilenin beyi olur (Tekvîn, 25/9-10, 16-17).

Tevrat'ta İsmâîl'in sayılamayacak kadar çok zürriyetinin olacağı, semereli kılınacağı, ziyadesiyle çoğaltılacağı, on iki beyin babası olacağı, Tanrı'nın onu mübarek kıldığı ve büyük millet edeceği belirtilmekte (Tekvîn, 16/10; 17/20; 21/18); diğer taraftan "insanlar arasında yabancı adam olacağı, onun eli herkese karşı, herkesin eli de ona karşı olmak üzere bütün kardeşlerinin şarkında oturacağı" bildi-